

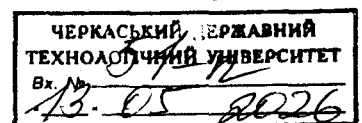
ВІДГУК
офіційного опонента
на дисертаційну роботу
Проценка Мирослава Володимировича
на тему «Соціально-філософський аналіз форм гуманітарної безпеки»,
подану на здобуття ступеня доктора філософії
у галузі знань 03 «Гуманітарні науки»
за спеціальністю 033 «Філософія»

Актуальність теми дослідження. Обрана Мирославом Володимировичем Проценком проблематика є вкрай своєчасною та змістовно виправданою з огляду на складність і багатовимірність сучасних викликів, що постають перед українським суспільством. Історичний досвід України недвозначно засвідчує, що питання безпеки завжди мало для неї екзистенційний характер, оскільки йшлося не лише про фізичне виживання, а й про збереження культурно-цивілізаційної самобутності. Водночас гуманітарний вимір безпеки тривалий час сприймався як другорядний, менш вагомий порівняно з воєнними чи економічними аспектами. Насправді ж саме гуманітарна безпека забезпечує внутрішню опірність соціального організму, його здатність протистояти як наявним, так і потенційним загрозам.

Сучасний етап глобальних трансформацій характеризується ускладненням природи ризиків і небезпек для держав та суспільств. Збереження культурної ідентичності, ціннісних орієнтирів, соціальної рівноваги та інтелектуального потенціалу нації дедалі більше визначає рівень її стійкості. В умовах глобалізації, інтенсивних міграцій, інформаційних протистоянь і маніпулятивних впливів гуманітарна сфера стає особливо чутливою до деструктивних впливів. Для України ці виклики набувають додаткової актуальності й гостроти з огляду на тривалу війну та гібридні форми агресії, спрямовані на руйнування культурного простору й підрив державотворчих процесів.

Актуальність дослідження зумовлюється також нагальною потребою у переосмисленні підходів до державної гуманітарної політики та виробленні науково обґрунтованих механізмів прогнозування соціально-політичних процесів в умовах невизначеності. Події останніх років переконливо продемонстрували, що дієві й ефективні форми гуманітарної безпеки можуть слугувати потужним чинником опору зовнішнім впливам і водночас зміцнювати внутрішню стабільність держави. У цьому контексті соціально-філософський аналіз форм гуманітарної безпеки набуває виразних ознак не лише суто теоретичного завдання, а й практично значущого напрямку дослідження, який визначає перспективи розвитку національного гуманітарного простору.

Ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Ознайомлення з дисертаційною роботою Мирослава Володимировича Проценка, його науковими публікаціями та матеріалами апробації дає підстави констатувати

належний рівень обґрунтованості, логічної послідовності й достовірності сформульованих у дослідженні наукових положень, висновків і рекомендацій. Переконаливість авторських тверджень забезпечується ретельним опрацюванням значного масиву вітчизняних і зарубіжних джерел, а також чітко окресленою методологічною рамкою соціально-філософського аналізу проблематики гуманітарної безпеки.

Схвальної оцінки заслуговує різноплановість застосованих методів, що надало змогу комплексно розкрити багатовимірність досліджуваних явищ. Використання соціально-філософського підходу сприяло осмисленню гуманітарної безпеки як цілісного феномену в єдності його онтологічних, ціннісних і соціальних характеристик. Системний підхід дозволив інтерпретувати її як складну динамічну структуру, в якій інституційні, культурні та інформаційні складники перебувають у взаємозалежності. Культурологічна перспектива привернула увагу до символічних форм, ідентичностей і смислових конструктів, що визначають гуманітарний простір безпеки. Застосування аксіологічного підходу уможливило виявлення фундаментальних ціннісних засад гуманітарної безпеки, зокрема проблем гідності, свободи, справедливості та відповідальності. У виконаному дисертаційному дослідженні також ефективно застосовано феноменологічний, аналітичний і антропологічний підходи, що посилює глибину й наукову виваженість отриманих результатів.

У першому розділі дисертації *«Науково-теоретичні засади поняття гуманітарної безпеки»* автор обґрунтовує теоретико-методологічне підґрунтя дослідження феномену безпеки як складного соціокультурного та філософського явища. У тексті послідовно доводиться, що безпека не може розглядатися виключно у вузькому політичному чи військовому значенні, оскільки вона має онтологічний, аксіологічний, антропологічний та гуманітарний виміри. У центрі уваги перебуває проблема трансформації уявлень про безпеку в історії філософської думки – від античних уявлень про гармонію та порядок до сучасних концепцій суспільства ризику, глобальних викликів і цифрової реальності.

Проценко М. В. обґрунтовує доцільність міждисциплінарного підходу до аналізу безпеки, що поєднує інструментарій соціальної філософії, політології, культурології та безпекових студій. Дисертант акцентує увагу на гуманітарному вимірі безпеки, ролі цінностей, культури, ідентичності та комунікації у формуванні безпекового простору сучасного суспільства. Значне місце відведено осмисленню безпеки в умовах російсько-української війни, інформаційних загроз, криз демократії та глобальної нестабільності. Розділ формує концептуальну основу подальшого дослідження й окреслює ключові категорії, принципи та методологічні орієнтири дисертаційної роботи.

Підрозділ 1.1. *«Філософські та історико-культурні джерела поняття безпеки як соціального феномена в західній традиції»* присвячено історико-філософському осмисленню поняття безпеки як соціального й антропологічного феномена в межах західної інтелектуальної традиції з урахуванням культурних паралелей. Обґрунтовано, що безпека має

онтологічний, аксіологічний та епістемічний виміри і не зводиться до прикладного чи політичного трактування. Автор простежує еволюцію уявлень про безпеку від міфологічних і релігійних форм до раціонально-правових концепцій античності та Нового часу, підкреслюючи її зв'язок із категоріями логосу, права, свободи й соціального порядку. Показано діалектичний зв'язок «безпеки від» і «безпеки для» розвитку, а також антропологічну укоріненість безпеки у людському досвіді, культурі та символічних структурах.

У підрозділ 1.2. *«Філософема безпеки в гуманітарному знанні та онтологія життєвих форм людини»* Проценко М. В. пропонує комплексне соціально-філософське осмислення безпеки як багатовимірної філософеми, що формується на перетині гуманітарного знання, антропології, теології, соціальної філософії, політичної теорії та сучасних безпекових студій. Автор простежує еволюцію концепту безпеки від античної традиції через середньовічний теоцентризм до новочасних і сучасних інтерпретацій, акцентуючи увагу на зміні способів розуміння співвідношення свободи, порядку, держави, культури та людського існування. Особливу увагу приділено онтологічному виміру безпеки як способу буття людини та соціальних спільнот, а також діалектиці статичності й розвитку, захищеності та відкритості.

У підрозділі 1.2. обґрунтовується теза про неможливість редукції поняття безпеки виключно до юридичного чи політичного дискурсу, оскільки воно має виразний аксіологічний, екзистенційний і гуманітарний характер. Автор аналізує концепції Т. Гоббса, І. Канта, Дж. С. Міла, Е. Гідденса, У. Бека та інших мислителів, розкриваючи трансформацію безпеки в умовах глобалізації, цифровізації та суспільства ризику. Важливим здобутком підрозділу є введення поняття «безпекового простору», який тлумачиться як система взаємодій, заснована на культурі, праві, мові та філософській картині світу. Значну увагу приділено гуманітарній безпеці в умовах російсько-української війни, ролі демократії, інформаційної безпеки та людиномірності сучасних безпекових практик.

Другий розділ дисертації *«Ідеологічні експлікації форм гуманітарної безпеки: філософський та правовий виміри»* вирізняється цілісним соціально-філософським осмисленням гуманітарної безпеки як багатовимірного деонтологічного та аксіологічного феномена. Автор виходить за межі суто дескриптивних правових і політологічних підходів, інтерпретуючи безпеку як систему смислів, цінностей і практик взаємодії людини, суспільства та держави. Сильною стороною розділу є поєднання проблематики гуманітарної, інформаційної, правової та національної безпеки з аналізом цифровізації, медіапростору, криз гуманітарного знання й трансформації сучасних комунікативних практик. Водночас дисертант актуалізує деонтологічний вимір гуманітарної політики в умовах російсько-української війни та глобальних безпекових трансформацій.

У підрозділі 2.1. *«Кореляція філософії та ідеології в концептуалізації поняття гуманітарної безпеки»* Проценко М. В. розкриває специфіку гуманітарного виміру безпеки в умовах сучасних соціокультурних

трансформацій та глобальних викликів. Автор аналізує вплив інформаційного суспільства, цифровізації, кризових процесів і воєнних загроз на формування нових моделей суспільної взаємодії та безпекових практик. Особливу увагу приділено ролі культури, цінностей, національної ідентичності та комунікації у забезпеченні стійкості суспільства. Обґрунтовується необхідність утвердження людиноцентричного підходу до розуміння безпеки як базової умови розвитку сучасної держави й громадянського суспільства.

У підрозділі 2.2. *«Нормативний аспект деонтології гуманітарної безпеки та правова культура суспільства»* дисертант здійснює комплексний соціально-філософський аналіз нормативного аспекту деонтології гуманітарної безпеки у взаємозв'язку з формуванням правової культури суспільства. Автор послідовно обґрунтовує, що гуманітарна безпека має розглядатися не лише як правовий чи політичний конструкт, а як деонтологічно й аксіологічно визначена система цінностей, заснована на принципах свободи, відповідальності та людської гідності. Значну увагу приділено взаємодії гуманітарної, інформаційної та національної безпеки, ролі освіти, культури, мови, медіапростору й громадянського суспільства у формуванні безпекових практик. Проценко М. В. переконливо актуалізує проблематику гуманітарної політики України в умовах російсько-української війни та цифровізації сучасного соціокультурного простору.

Третій розділ *«Гуманітарна безпека та трансформації соціальності в контексті розвитку інформаційних технологій»* присвячений аналізу інформаційного виміру гуманітарної безпеки в умовах віртуалізації соціальності та цифрової трансформації сучасного світу. Дисертант досліджує вплив інформаційних технологій, медіапростору, платформної комунікації та алгоритмічних механізмів на формування ідентичності, цінностей і суспільної стійкості. Особливу увагу приділено проблемам інформаційної агресії, дезінформації, медіаетики, когнітивної безпеки та символічного суверенітету держави. Проценко М. В. обґрунтовує значення культури, освіти, критичного мислення та гуманітарної політики як ключових чинників забезпечення гуманітарної безпеки України в умовах цифрової сучасності.

У підрозділі 3.1. *«Інформаційний вимір гуманітарної безпеки у контексті віртуалізації життєвих і культурних форм»* автор детально обґрунтовує, що в умовах цифровізації та віртуалізації соціального простору інформаційна безпека набуває статусу ключового чинника гуманітарної безпеки суспільства. Доведено, що цифрові комунікації, медіапростір і візуалізація інформації трансформують механізми соціалізації, формування ідентичності, культурної пам'яті та колективних смислів. Проценко М. В. аргументує необхідність розгляду інформаційної безпеки не лише як технічного чи правового феномена, а як комплексної філософсько-антропологічної та аксіологічної категорії, що визначає стійкість суспільства, збереження символічного суверенітету й гуманітарної цілісності держави.

У підрозділі 3.2. *«Безпековий вимір розвитку України: ідентичність, гейміфікація, пропаганда у воєнний час»* Проценко М. В. аналізує трансформацію інформаційної безпеки в умовах цифрової війни, віртуалізації

соціального досвіду та поширення гейміфікації. Особливу увагу приділено впливу цифрових платформ, алгоритмічного управління й ігрових механік на формування поведінки, ідентичності та моделей сприйняття війни в сучасному суспільстві. Дисертант досліджує феномен гейміфікації як інструмент «м'якої влади», що поєднує технологічні, комунікативні й психологічні аспекти інформаційної безпеки. Аналізується також роль культури, освіти, критичного мислення та медіаграмотності у протидії маніпулятивним наративам і забезпеченні гуманітарної стійкості українського суспільства.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертаційне дослідження Проценка М. В. є вагомим внеском у розвиток сучасної політичної філософії, соціальної філософії та гуманітарних студій безпеки. Дисертант уперше запропонував комплексне соціально-філософське осмислення гуманітарної безпеки як цілісного багатовимірного феномену, що розкривається в єдності онтологічних, аксіологічних і соціальних характеристик. Автором запропоновано концептуально новий підхід до аналізу форм гуманітарної безпеки як динамічних способів організації життєвих форм людини та соціальних практик, які забезпечують смислову цілісність і стійкість суспільства в умовах глобальних трансформацій.

Значним теоретико-концептуальним здобутком слід визнати системний аналіз впливу інформаційно-комунікаційних технологій та штучного інтелекту на трансформацію гуманітарної безпеки. Автором переконливо доведено, що процеси віртуалізації соціального простору, інформаційні війни та зміни механізмів формування ідентичності визначають нову архітектуру безпекових відносин. У цьому контексті інформаційну безпеку обґрунтовано не як допоміжний складник, а як онтологічну основу гуманітарної безпеки, що формує умови існування сучасної соціальності.

Науково значущим є запропонований Проценком М. В. підхід до інтерпретації інформаційної війни як конфлікту онтологічних моделей реальності, що дозволяє поглибити розуміння сучасних безпекових процесів та розкрити їхній смислотворчий вимір. Окрему новизну становить розгляд феномену гейміфікації як чинника гуманітарного та соціально-політичного безпекового простору.

Подальшого розвитку набули положення щодо нормативного виміру гуманітарної безпеки через осмислення правової культури як визначального механізму її забезпечення та відтворення. Поглиблено уявлення про філософему безпеки через виявлення її зв'язку з онтологією життєвих форм людини, що дає змогу трактувати безпеку як фундаментальну умову людського буття в ситуації соціальних ризиків.

Дисертантом уточнено зміст поняття «гуманітарна безпека», яку обґрунтовано не лише як стан захищеності, а й також як процес відтворення ціннісно-смислових структур соціальності, пов'язаний із механізмами ідентичності, комунікації та культурної пам'яті. Важливим є також уточнення специфіки гуманітарної безпеки в сучасному українському контексті, зокрема в аспектах інформаційної протидії, національної ідентичності та соціальної стійкості в умовах гібридних загроз.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів дослідження. Теоретичне значення дисертаційного дослідження Проценка М. В. полягає в істотному поглибленні соціально-філософського розуміння гуманітарної безпеки як базової категорії сучасного гуманітарного знання. У роботі уточнено її концептуальний зміст, що дало змогу вийти за межі вузького політико-правового та прикладного тлумачення, а натомість – розкрити її онтологічний, аксіологічний і феноменологічний виміри. Важливим науковим результатом є обґрунтування гуманітарної безпеки як інтегративної метакатегорії, яка поєднує філософський, політичний, правовий, культурний та інформаційний дискурси. Значущим слід визнати розгляд безпеки як динамічного процесу, безпосередньо пов'язаного з людською діяльністю, а також розроблення концепції філософеми безпеки як смислового простору, в якому взаємодіють досвід, ідентичність і механізми соціального конструювання реальності.

Практичне значення одержаних результатів визначається можливістю їх широкого застосування у сфері державної гуманітарної політики, інформаційної безпеки, освіти та культурного розвитку. Запропоновані положення можуть бути використані для формування комплексних стратегій протидії інформаційним загрозам, удосконалення нормативно-правової бази та розвитку правової культури. Вони мають цінність для розробки освітніх програм з медіаграмотності, критичного мислення та зміцнення національної ідентичності українства. Матеріали дослідження можуть бути впроваджені у навчальний процес закладів вищої освіти, а також використані органами державної влади, аналітичними центрами та громадськими інституціями для підвищення суспільної стійкості в умовах гібридних загроз і повоєнної трансформації.

Повнота викладення наукових результатів дисертації в опублікованих працях. Основні результати дослідження викладено у трьох одноосібних статтях у наукових фахових виданнях України, включених до категорії «Б». Крім того, результати дисертаційного дослідження висвітлено у двох тезах науково-практичних та науково-теоретичних конференцій.

Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертаційної роботи. Позитивно оцінюючи наукову цінність дисертаційної роботи Проценка М. В. в цілому, вважаю за потрібне зупинитися на окремих дискусійних аспектах.

1. В якості дискусійного положення слід відзначити певну методологічну абсолютизацію автором антропоцентричного підходу до осмислення феномену безпеки. Дисертант переконливо обґрунтовує людиномірність поняття безпеки та його зв'язок з онтологією людської дії, однак критичне дистанціювання від нонантропоцентричних концепцій в окремих аспектах є надміру категоричним. За сучасних умов розвитку цифрових технологій, штучного інтелекту та постгуманістичних практик доцільним було б ширше врахувати альтернативні підходи, які розглядають безпеку не лише як атрибут людського буття, а як характеристику складних соціотехнічних систем. Це посилює концептуальну гнучкість дослідження та розширює його евристичний потенціал.

2. Попри безперечну наукову цінність здійсненого аналізу форм гуманітарної безпеки, автору не завжди вдається достатньо чітко розмежувати власне гуманітарний та інформаційний рівні безпекових процесів. У тексті дисертації інформаційна безпека переконливо визначається як онтологічна основа гуманітарної безпеки, однак подекуди це призводить до певного концептуального ототожнення цих феноменів, що дещо звужує самостійний евристичний потенціал категорії «гуманітарна безпека». З цього приводу варто зазначити, що більш ретельне окреслення критеріїв їх співвідношення – через виокремлення специфічних гуманітарних механізмів смислотворення, культурної пам'яті та ціннісної інтеграції – посилило б логічну завершеність авторської концепції та надало б їй більшої методологічної визначеності.

3. Автор ґрунтовно аналізує трансформацію гуманітарної безпеки в умовах цифровізації та переконливо розкриває деструктивний потенціал інформаційних впливів, проте акцент переважно зосереджений на ризиках і загрозах, тоді як конструктивні можливості цифрового середовища розкрито меншою мірою. Зокрема, на більш ґрунтовне висвітлення заслуговують аспекти потенціалу цифрових платформ і штучного інтелекту як ресурсів посилення соціальної солідарності, розвитку критичного мислення та формування нових моделей гуманітарної стійкості. Ретельно збалансоване осмислення діалектики ризиків і можливостей цифрової трансформації надало б авторській концепції більшої цілісності та дозволило б повніше окреслити перспективи гуманітарної безпеки в сучасному інформаційному суспільстві.

4. На віддаленій периферії уваги виконаного дослідження чомусь опинився аспект політичної відповідальності за недотримання елементарних вимог безпеки загалом і гуманітарної безпеки зокрема, за посадову некомпетентність, дилетантизм і те, що Жан Бодріяр позначив терміном «імітаційно-симулятивний тренд». Ідеться, зокрема, про те, що хоча концептуальне положення зі с. 98 про «посилення ролі політичного фактору в концептуалізації поняття безпеки» проходить червоною лінією крізь увесь текст дисертаційної роботи, але за відсутності виходу на прикладні кейси цінність такого положення відчутно девальвується, перетворюючись на різновид абстракцій і віртуалістики. Враховуючи безпрецедентний емпіричний досвід, якого Україна набула за час розв'язаної проти неї війни північно-східним сусідом, вакуум уваги до аспекту політичної відповідальності викликає здивування, адже потреба авторського позиціонування з цього приводу лежить буквально на поверхні – причому, навіть безвідносно до пафосних апеляцій до практико-орієнтованих та проблемно-орієнтованих підходів, згадки про які у вітчизняній гуманітарній сфері набули епідемічного поширення, а от відповідати вимогам таких підходів чомусь ніхто не поспішає.

5. Своєрідним кейсовим продовженням попереднього зауваження, спровоковане авторською сентенцією на с. 158-159: «За умов гібридного протиборства пропаганда функціонує як одна з найефективніших технологій інформаційно-психологічного впливу, спрямованого на трансформацію когнітивних схем сприйняття, модифікацію емоційних реакцій, підрив інституційної довіри, делегітимацію державності та фрагментацію суспільного

простору через нав'язування конфліктних, взаємовиключних або деструктивних наративів. Саме тому інформаційні війни слід розглядати не лише як боротьбу за канали комунікації чи домінування в медіапросторі, а як форму системного впливу на гуманітарну інфраструктуру суспільства». Тут важко втриматися від спокуси сформулювати запитання: наскільки ефективним є вітчизняний механізм пропаганди та інформаційно-психологічного впливу? Зрештою, є ще краще запитання: чи не містить неефективність (контрпродуктивність, контроверсійність тощо) вітчизняної пропаганди та інформаційно-психологічного впливу більших загроз і викликів на адресу гуманітарної безпеки України, ніж зовнішні інформаційні впливи, які, цілком природно, покликані забезпечувати національні інтереси інших країн?

Тим не менше, наведені зауваження мають дискусійний і уточнюючий характер – вони не применшують позитивного враження від наукового рівня виконаного дослідження.

Загальні висновки. Таким чином, дисертаційна робота Проценка Мирослава Володимировича на тему «Соціально-філософський аналіз форм гуманітарної безпеки» є завершеним, цілісним науковим дослідженням, виконаним на актуальну тему. Подане на розгляд дослідження містить виразні положення наукової новизни і має вагоме теоретичне та практичне значення.

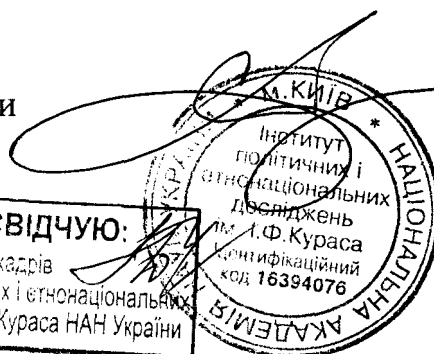
Дисертаційна робота Проценка М. В. повною мірою відповідає вимогам «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 року № 44 (зі змінами, внесеними згідно з постановою КМУ № 507 від 03.05.2024 року).

Таким чином, Проценко Мирослав Володимирович – автор дисертації «Соціально-філософський аналіз форм гуманітарної безпеки» – заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 033 «Філософія».

Офіційний опонент:

доктор філософських наук,
старший науковий співробітник
головний науковий співробітник
відділу політичної культури та ідеології
Інституту політичних і
етнонаціональних досліджень
імені І.Ф. Кураса НАН України

ПІДПИС ЗАСВІДЧУЮ:
Начальник відділу кадрів
Інституту політичних і етнонаціональних
досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України

Зореслав САМЧУК